

Ács Tibor

Tanárky Sándor hadtudományi életművének irodalmáról

Konstansok és változók a jeles tudós életrajzának kutatásában (1. rész)

Tanárky Sándor helye a magyar tudományosság panteonjában. Az MTT első hadtudományi rendes tagja életpályájának megörökítéséért 1837–1842. Tanárky Sándor emlékének ápolása a XIX. század második felében. Tanárky emléke a feledés homályában a XX. század első felében. A Tanárky-életrajz tudományos kutatásának és megenlékezéseknek reneszánsza a XX. század második felében. Tanárky Sándor hadtudományi életművéről és emlékezetéről a XXI. században. Tanárky Sándor első őrnagy utolsó, 1837. évi katonai minősítése.

„Tekintetes Társaság! Tanárky halálában tudományos intézetünket kétségkívül érzékeny veszteség éré; de ne ámtgassuk magunkat képzelgésekkel. Ő minden fényes tehetségei s alapos tudománya mellett sem írt, sem írhatott volna valamelly nevezetes eredeti hadtudományi munkát. Szükséges hogy ezt kimondjam, nehogy követeléseinkben katonai tagjaink iránt méltatlanok legyünk.”¹

Szontagh Gusztáv

Tanárky Sándor helye a magyar tudományosság panteonjában

A neves kortárs emlékbeszédéből választottam ezt a szakszerű mottót írásom elejére. Szontagh Gusztáv ma is érvényes tanulságos sorai kötelezőn arra figyelmeztetik a tudományos történetírást, hogy átgondoltan mérlegre kell tennie, miként is áll a huszonegyedik század második évtizedének elején Tanárky Sándor életművének emlékezete. Szükséges ez azért is mert a mai katonai köztudatban, a hadtudomány iránt érdeklődőkben, a hadtudomány különböző ágait művelők egy részében, de még az

¹ Lásd Szontagh Gusztáv r. tagtól: Emlékbeszéd Tanárky Sándor rt. felett. A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei, 1838–1840. Első osztály. X... V. k. Buda, 1842. 210. o.

Magyar Hadtudományi Társaság régebbi és újabb tagjai nem kis körében is, elhalvánnyult, elfelejtődött vagy nem ismert, hogy ki volt Tanárky Sándor.

Sajnálatos, hogy a több mint másfél évszázados Tanárky-életrajzírásban kezdetől fogva valóságos konstansok és valótlan változok érvényesültek életművének és életrajzának felvázolásánál. Ezért indokolt egy historiográfiai áttekintést készíteni az egyre terebélyesedő Tanárky-irodalomról. Nemcsak csúcspontokról, hanem tévedéseiről is. Az 1837 és 2011 közötti különböző történelmi korok Tanárky Sándor életét és hadtudományi munkásságát bemutató vegyes színvonalú és műfajú írásművei közül kiemelten ismertetjük a levéltári kutatáson, a tudománytörténelmi és hadtörténelmi szakirodalmon alapuló szerzők munkáit. A megjelent publikációk bemutatása, értékelése során, ahol szükséges, a pontosítások és új adatok közzétételéhez felhasználtuk közel öt évtizedes levéltári és könyvészeti feltárásaink közreadott és nem közölt forrásait is.

A hadtudomány hazai művelői több mint másfél évszázada követendő, ösztönző példának tekintik a Magyar Tudományos Akadémia és a katonakadémikusok munkálkodását az önálló nemzeti hadügy eszméjének ébren tartásáért, megteremtéséért és fejlesztéséért. Különösen bőven merítettek a reformkorban elévülhetetlen érdemeket szerzett hivatásos tiszt akadémiái levelező, rendes és tiszteleti tagjainak, a megválasztás (1831–1848) időrendjében: Kiss Károlynak (1793–1866), Baricz Györgynek (1779–1840), Szontagh Gusztávnak (1793–1858), Lakos Jánosnak (1776–1843), Tanárky Sándornak (1784–1839), Korponay Jánosnak (1819–1881), Mészáros Lázárnak (1796–1858) és Kőszeghi-Mártony Károlynak (1783–1848) hadtudományi életművéből.

E felejthetetlen katonakadémikusok sorából Tanárky Sándor őrnagy volt az, aki 1839. december 28-án történt elhunya és hadtudományi munkássága alapján először került a magyar tudományosság panteonjába. Az MTA első hadtudományi rendes tagjaként vált neve, hadtudományi életműve a magyar tudományos és katonai körökben emlékezetessé. A jeles tudósunknak a magyar hadtudomány történetének nagyjai közötti tiszteletre méltó helyét megerősítette történelmünk elmúlt egy és háromnegyed évszázad különböző történelmi korszakai alatti hazai tudománytörténelmi és hadtörténelmi kutatásainak feltárásai, és az 1837 és 2011 közötti publikációk többsége. Az viszont tagadhatatlan tény, hogy nem egy címszóíró, lexikográfus vagy bibliográfus az elődök Tanárky Sándorról írt szakszerű szellemi termékeiből kompilált, és a szakirodalom csekélyke ismeretén alapuló, igen hézagossá, valótlan adatokkal, túlzásokkal megtűzdelt, a tudósi és katonai pályát torzító áttekintés megjelentetésével, gyengítették az MTA első hadtudományi rendes tagjának helyét a magyar tudománytörténetben.

Szükséges-e eleitől újragondolni és megérteni az egész Tanárky-hagyatékot a hazai hadtudományban és tudománytörténet írásban? Igen, de eljött annak az ideje is, hogy megértsük és megfogadjuk végre Tanárky hadtudományi életművének üzenetét.

A Magyar Tudós Társaság első hadtudományi rendes tagja életpályájának megörökítéséért 1837–1842

Festetics László gróf kívánságára 13 jeles magyar tudós nyújtotta be a Magyar Tudós Társaság (MTT) VIII. nagygyűlésének Döbrentei Gábor fogalmazásában azt a támogató javaslatot, mely alapján *„Levelező tagnak ajánltatik Tanárky Sándor Szent Györgyi határőrző ezredbeli fő strázsamester, következő okoknál fogva:”* 1. A felkelt magyar nemesség gyalogsága hadi regulamentumai (1809) kidolgozásáért. 2. A Németujhelyi katonai akadémiában két esztendeig professzorként bizonyította, hogy alaposan ért a katonai tudományokhoz. 3. Az akadémiának kevés hadi munkákhoz értő tagja van ezért szükséges számukat növelni. 4. Tanult magyar katonatisztek iránt mutatott figyelem, több tisztet serkentene arra, hogy hadi tudományos munkák több nemében dolgozzanak, hogy *„... a Ludoviceához kívántató magyar írások szűkében ne legyenek”*.²

A VIII. nagygyűlés 1837. szeptember 7-ei ülése ez alapján választotta meg levelező tagnak és ezzel kapcsolatos az első nyomtatásban megjelent méltatása is a Tudománytár Literatura 1837. évi első kötetében: *„Tagajánlási jegyzékek felolvasatása után a választandó levelező tagok száma tízre tétetőén, a következő tudós hazafiak nyertek többséget... Tanárky Sándor, cs. kir. őrnagy a szentgyörgyi határvidéki ezredben...”*³

Az MTT 1838. IX. nagygyűlésén a gróf Festetics László alapította, s 1830-tól üres Matematikai osztály hadtudományi rendes tagságot először Tanárky Sándor őrnaggyal töltötték be. A nagygyűlés 1838. szeptember 7-ei ülésén gróf Teleki József elnök az igazgatóság nevében Tanárky Sándort javasolta hadtudományi rendes tagnak, akit aztán 24 szavazattal megválasztottak.⁴ A Tudománytár Literatura kötetében megjelent hivatalos jelentésében ez állt: *„Tagajánlási jegyzékek felolvasatása után a választásokhoz fogván a társaság a következő tudós hazánk fiai nyertek szótöbbséget, s azóta a társaság céljaira buzgó együttműködésre ajánlkoztak is:... 2. Rendes tag... a [matematicai] osztályhoz kapcsolt hadtudományi rendes tagságra, a társaság ajánlatára, az e helyet alapítatott gróf Festetics László úr hozzájárultjával az igazgatóság Tanárky Sándor nyug. kir. őrnagyot s l. tagot nevezte ki.”*⁵

A sajtó beszámolójában pedig ez volt olvasható: a matematikai *„... osztályhoz, különösen a hadtudományokra, gróf Festetics László úr által alapított rendes tagságra első helyt Tanárky Sándort, egykor németujhelyi cs. hadi akadémiában professzort, nyugalmazott kir. őrnagyot s lev. tagot, mint nem csak e tudományokban alaposan jártas férfiút, hanem azon felül a következő munkák szerzőjét is ajánlotta: 1. A fölkelt magyar nemesség gyalogságának hadi regulamentumai. Német [fordítva]. Buda, 1809. 2. A stratégia elvei, Károly cs. k. főheg német s francia munkája út[án]. K[iadásra].”*⁶

2 Tagajánlási jegyzékek 1837. MTA Könyvtár Kézirattár. Régi Akadémiai Levéltár (továbbiakban: RAL) 119/1837.

3 Lásd a Magyar Tudós Társaság ülései. [Közli Toldy] Schedel Ferencz. Tudománytár. Literatura. Szerk. Almási Balogh Pál. 1. kötet. Buda, 1837. 468. o.

4 Tagajánlási jegyzékek 1838. RAL K 1354. sz. 31. o.; RAL 134/1838., RAL 219/1838.

5 A Magyar Tudós Társaság hivatalos jelentései. Tudománytár. Literatura. Szerk. Almási Balogh Pál. 2. kötet. Buda, 1838. 382. o.

6 Figyelmező, 1838. szeptember 11. (37.) sz. 608. o.

Tanárky Sándornak, az MTA első hadtudományi rendes tagja legértékesebb eredeti műve, a magyar tudományosság történetében fontos mérföldkövet jelentő 1838. november 19-i kisgyűlési székfoglalója. *„A hadtudományoknak az álladalmak, s különösen magyar hazánk fentartására életbe ható fontosságáról”* című értekezésében a korabeli hadügy alapterületeit vette bonckés alá. Áttekintve az egyetemes hadtudomány fejlődéstörténetét, kiemeli, hogy, mint *„a műveltség minden egyéb ága, úgy a hadtudomány is sok változáson ment keresztül”*. Erre alapozva fogalmazta meg a reformkori magyarországi hadügy kutatói, az ellenzéki körök és a Magyar Tudományos Akadémia számára, a tennivalók következő alapelvét: *„Mind ezekből nyilván következik, hogy, mint a dolgok most állanak, Európában nemzeti függetlenséget hadi erő, hadi erőt hadtudományos műveltség, ebbeli tökélyt a három alaperő egyenlő kifejtése s munkásságba tétele nélkül még csak képzelni sem lehet.”*

Az egyetemes és a magyar kútfőkből bőven merítve, ez a klasszikus mű, olykor szinte lírai hangnemben, az alkotó elemek hol élénkebb, hol halványabb színekkel való felvázolásával tárja elénk a hazai viszonyok reális képét és fejlesztési elképzeléseit, a *„hadi műveltségen épült nemzeti önállóság”* honvédelmi reform programját. Értekezésében olyan tételket hirdetett meg, melyekbe beleszőhette az osztrák katonai függés lazítását és a polgári átalakulást segítő hadügyi reform gondolatait. A legsürgősebb feladatot így határozta meg: *„Nem ismerek Európában nemzetet, mellynek a hadtudományok művelésére sürgetősb oka lehetne, mint épen nekünk, magyaroknak.”* A korabeli sajtóban is kedvező tudósítás jelent meg: *„November 19-d. Tanárky Sándor nyugalmazott cs. kir. őrnagy, a hadtudományokra gr. Festetics László által alapított helyre az utolsó IX. nagygyűlés által választott rendes tag foglalta el székét, a hadtudományokra a statusoknak általában, s különösen magyar hazánknak feltartására életbe ható fontosságát fejtegető szintolly lelkes, mint alapos előadással, mellyre a székfoglaló tudós férfi részvevő éljen-zajjal üdvözöltetett.”*⁷

Tanárky székfoglalóját melynek első mondatai így hangzanak: *„Szokatlan hírt pendíték meg! A hadtudományok hasznairól akarok értekezni. Úgy akarom a hadtudományokat előállítani, mint a nemzeti élet fenntartásának leghatalmasabb eszközt; elhanyaglásukat, mint politikai halálra vezet legegyszerűbb utat.”*⁸ Az érdeklődők teljes terjedelemben csak elmondása után négy évvel, 1842 óta olvashatták, illetve ma is olvashatják az Évkönyvekben, miután közreadták ezen a címen: *„X. A hadtudományoknak az álladalmak, s különösen magyar hazánk fentartására életbe ható fontosságáról. Értekezett midőn hadtudományi-alosztályi rendestagi székét elfoglalá a kis gyűlésben, nov. 19. 1838. Tanárky Sándor.”*⁹

Az MTT rendszabásai (1831) nemcsak a rendestagi székfoglaló előadást és közreadását írták elő, hanem a meghalt tagokról is meg kellett emlékezni, vagyis az V. Gyűlések. 51. rendszabása szerint *„az elhunyt tagok emlékezete megtiszteltetést nyer”* a gyűléseken. Ez alapján került sor az 1839. december 28-án meghalt Tanárky Sándor emlékezete megörökítése eseménysorozatának megindítására a Magyar Tudós Társaság

7 Figyelmező, 1838. december 11. (50.) sz. 878. o.

8 A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei, 1838–1840. V. k. Buda, 1842. 226. o.

9 Lásd: A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei, 1838–1840. V. k. Második osztály. A Magyar Tudós Társaság Értekezései 1838–1840. IV. Mathematicai osztályi értekezések. X... Buda 1842. 226–240. o. Elolvasható az OSZK, az MTAK, a HM HIM Hadtudományi Könyvtárban és más nagyobb könyvtárban.

1839. december 31-ei kisgyűlésén. Ezen az MTT titoknoka az elhalálozás pontatlan időpontjával ezt jelentést tette: „*Tanárky Sándor hadtudományosztálybeli rt. december 30d. történt haláláról, s figyelmezteti az ülést, hogy emlékezetének beszédbeni megírására valakire bízandó leszen. Érzékeny fájdalmát jelentette ki az ülés a t. tag felett elhunyt; s Kállay Ferenc, Szontagh Gusztáv r. t. és Kiss Károly l. tagokat rendeli megkérdeztetni: melyikük ajánlná az elhunyt lelkes társa felett emlékbeszéd megírására.*”¹⁰ Ekkor került be az elhalálozás 1839. december 28. napja helyett, az 1 illetve 2 nappal későbbre tett dátuma Schedel Ferenc titoknok és a kisgyűlés figyelmetlenségéből az MTA történetébe. A különböző korok Tanárky életrajzi adatait közlő szerzői, köztük jómagam is, elmulasztva a forráskritikát, ezt a téves 1839. december 29. vagy 30. elhunytának napját átvették, és a különböző műfajú publikációikban szinte máig közölték.

Közben az MTT titoknokának kérésére Török Pál pesti református lelkész 1840. január 3-án eljuttatta Schedel Ferenchez az özvegy által neki átadott Tanárky-életrajzot, két előterjesztést (az egyikben harctéri tettei adja elő, a másikban családjáról írt a különböző ezredekben szolgálatáról, rangjáról), valamint kéziratának jegyzékét és az 1819. évi századosi minősítésének másolatát.¹¹ Ezek és más akadémiai iratok képezték a legfontosabb kútfőket a Tanárky Sándorról szóló emlékbeszéd elkészítésére vállalkozóknak. Ez megtörtént az MTT kisgyűlés 1840. január 7-ei ülésén, melyen a titoknok „*előterjeszti, hogy néhai Tanárky Sándor r. tag felett mondandó emlékbeszéd írására Kállay Ferenc és Szontagh Gusztáv r. t. ajánlkoztak. Minél fogva a két tag emlékbeszéd-írással meg is bízott.*”¹²

Az Akadémia birtokába került Tanárky dokumentum-másolatok és az akadémiai titoknoki iratok alapján nem „*egy S. F. monogramot használó zszurnaliszta*”, hanem Schedel (1847-től Toldy) Ferenc titoknok, akadémikus írta meg az MTT nevében a Tanárky Sándor emlékezetét megörökítő első cikket, a Figyelmező 1840. január 7-ei számában közreadott Nekrolog című írást, melyben ez olvasható: „*Múlt évi de. 29kén vesztette el az academia hadtudományi rendes tagját, nyug. kir. őrnagy Tanárky Sándort, egy tudományos miveltsége, szakbeli avatottsága, hazafi érzése s minden tekintetben tiszteletre méltó jelleménél fogva becsült férfit, díszét az intézetnek, mellynek munkásságát szentelte, barátjainak örömet. Súlyos betegség ölte meg, ötvenöt esztendőös korában, a hosszabb életre olly igen méltot, közepén azon pályájának mellyre már ez előtt harmincz évvel meghívott fens. Nádorunk bizodalma által, ki vele a felkelt magyar nemesség gyalogságának hadi regulamentumát dolgoztatta ki (1809); mellyen mint a bécsujhelyi cs. hadi academiában tanítóképen jeleskedett; s legujabban, számos hadi érdemei után saját kérelmére nyugalomba tétetvén, az academia kebelében, mint egy strategiai munka szerencsés magyarítója, s az a magyar hadtudományi szótár indítványozója és megkezdője, ifjui erővel buzgolkodott. Elhült tetemeit fényes hadi kar s az academia helybeli tagjainak serege követte valóban még kora sírjához, miután Török Pál pesti ref. pred. koporsója felett megható lelkes beszéddel ünneplé emlékezetét. Áldás hamvaira! S. F.*”¹³ A korabeli újságolvasók tudták, hogy ez a Tanárky-életműre

10 Kisgyűlések jegyzőkönyve.1838,1839,1840. RAL K 3913. 106. o.

11 Tanárky Sándor életrajzi adatai és 1 munkajegyzéke. (továbbiakban: RAL) RAL K 1232:67.16 fólió.

12 Kisgyűlések jegyzőkönyve.1838,1839,1840. RAL K 3913. 7. o.

13 Figyelmező, 1840. január 7.(1.) sz. 16. o.

emlékező találó nekrológ a már neves irodalomtörténész és kritikus, az MTT titoknokának írása volt.

Közben a Rozsnyón tartózkodó, a filozófiai osztály rendestagi székfoglalójának készítésében elmélyedt Szontagh Gusztáv, megkapta a megbízást az emlékbeszéd megírására. Ez nem volt könnyű feladat, ami kiderül az 1840 januárjában Kiss Károlyval és Schedel Ferencsel folytatott levelezéséből. Kisshez intézett 1840. január 6-ai levelében írta: *„Régen nem sajnáltam úgy embert, mint Tanárkyt. Nehezen tudtunk katona tagot kapni, végre elérjük célunkat, tökéletesen megfelel céljának, s im elvesztjük. Schedelnek írtam s most írok újonnan.”*¹⁴ Az emlékbeszéd készítéséről Schedel Ferenchez intézett 1840. január 25-i levelében többek között arról írt, hogy Tanárky életrajzi adatai és más szakirodalom elolvasása alapján valószínű lesz *„... a szándékom vele azt tenni, mit egykor Napóleon memoárjaival, csak más modorban.”*¹⁵

Az Akadémiához került német nyelvű kéziratokból bőven merítő Szontagh Gusztáv emlékbeszédje és Schedel Ferenc életrajzi toldaléka tudományos igényességgel készült el. De mivel más korabeli levéltári forrásokot és könyvészeti kútfőket nem használtak, így került bele *halálának, 1839. december 29-i hibás időpontja* és félreértésből a *33. magyar sorsyalogezred saját költségű kadéti szolgálata alatt soha sem szerzett mérnöki képzettsége és beosztása* ezekbe a munkákba. Ez a két írás lett az alapforrás, melyet 1840-től a mai napig minden szerző felhasznált, de elmulasztva a szükséges forráskritikát, a már lehetséges hazai és bécsi levéltári kutatásokat, a magyar és osztrák szakirodalom tanulmányozását. Ezért sajnálatos módon a két tévedés ilyen-olyan formában, de olvasható a másfél évszázad alatt megjelent különböző színvonalú és műfajú Tanárky-életrajzokban.

Szontagh Gusztáv teljesítménye elismerésre méltó mivel a Magyar Tudós Társaság történetének jeles eseményén, a IX. nagygyűlésen, két művel is szerepelt. A IX. nagygyűlés 1840. augusztus 27-ei első ülésén olvasta fel *„A magyar philosophia alapelvei és jelleme”* című, filozófiai osztálybeli rendes tagi székfoglalóját.¹⁶ A nagygyűlés 1840. szeptember 8-án délelőtt 10 órakor Pest vármegye nagytermében megtartott kilencedik ülésén, melyről a sajtó is hírt adott, az egyik korabeli tudósítás szerint: *„Számos és fényes hallgatóság, nemzeti köntösben, s anélkül, s asszonyságok a karzaton. A titoknok előadta Szontagh Gusztáv r. t. emlékbeszédét Tanárky Sándor r. t. felett.”*¹⁷

Az *„Emlékbeszéd Tanárky Sándor r. t. felett. Szontagh Gusztáv r. tagtól”*, azért érdemel figyelmet, mert a Tanárky életművének méltatása mellett a neves filozófus és katonaadadémikus kifejtéi nézeteit a magyar hadügy függő, elmaradott állapotáról és a Magyar Tudós Társaság szerepéről. Azt emeli ki, hogy a hadtudomány *„... a tudományok királynéja, mivel a többiek annak oltalma alatt virágoznak; haladása s hanyatlása a nemzetek történetében korszakot képez”*. Az *„illy végtelen fontosságú tudomány oly intézetnél”* természetesen a művelendő tudományok körébe tartozik, mivel: *„Hazánkban a*

14 Szontagh Gusztáv 1840. január 6-ai levele, Rozsnyó. Kiss Károlynak Budára. RAL M. Írod. Lev. 149. sz.

15 Szontagh Gusztáv 1840. január 25. levele, Rozsnyó. Schedel Ferenchez Pestre. RAL M. Írod. Lev. 97. sz.; Szontagh Gusztáv: Napoleon, az író, s annak emlékiratai. Tudománytár, 1835.7.k.119–171. o.

16 Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. V. k. 2. oszt. 1838–1840, Buda, 1842. 116–143. o.

17 Lásd Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. 1838–1840. Első osztály. X. Emlékbeszéd Tanárky Sándor r. t. felett. Szontagh Gusztáv r. tagtól. V. k., Buda, 1842. 204–213. o.; RAL K 1357. sz. 51. o.

viszonyok a hadi irodalom virágzására nem épen kedvezőek.”¹⁸ Ismételt próbálkozás után sikerült csak találni olyan férfit, „ki a magyar sereg értelmiségének, academiánkban, illő képviselője legyen.” Ez volt Tanárky Sándor, „kit a magyar tudós világ több rendbeli irodalmi dolgozatairól ismert”, különösen a nemesi felkelés gyalogsági szabályzatai kidolgozása, Károly főherceg Stratégiája fordítása, de tehetségét bebizonyította „kitűnő eredeti” székfoglalójával és a hadtudományi műszótár szerkesztésével. A kivívott tudományos pályáján a magasra emelkedés reményét halála félbeszakította.

Szontagh megállapítása szerint hasonló „gyászképet” mutat „nem csak irodalmi, hanem katonai élete és munkássága is.” Tanárky Sándor 1806-tól 1838-ig tartó katonai pályaképe felvázolását azzal kezdi, hónap és nap nélkül, hogy „1784-ben Bián született, hol atyja ref. hitszónok volt”. Ezt a pontosítást Török levelének e sora – „... még tudom, hogy Atyja Prédikátor volt, midőn Ő született, Bián, majd 3 hónap múlva Gardonban” – alapján írta le. Tanárky Sándor szolgáltatott adatok szerint, katonai okmányokban, így a 2. székely határőr ezredbeli első századosi minősítésében is, ez a két téves adatát szerepel: Születési helye: Gárdony Magyarország (Geburtsland: Gardon in Ungarn)... Mi volt foglalkozása: Hivatalnok fia (Was er War: Beamten Sohn.).¹⁹

A katonaelete és munkássága kezdetéről a Tanárky egyik német előterjesztési szövegnek első mondatából csak ezt emelte ki: „Katoná 1806ban lett, mint kadét a 33dik, akkor gróf Sztáray-, most báró Bakonyi-ezredhez beállván.” Ám az eredeti szövegben ez olvasható: Alulírott engedelemmel 1806. január 25-én léptem katonai szolgálatba ex propriis kadétként [als kadet ex propriis in Militar-dienst getreten] a 33-ik, akkor gróf Sztáray, mostani Báró Bakonyi sorgelegezredbe.²⁰

Az ifjú Tanárky nem az ezredben szolgáló 6 császári vagy rendes kadét (Kaiser vagy ordinari Kadett) egyike volt, hanem a műveltebb fiatalok köréből idővel tisztí elöléptetés reményével az ezred számos magán- vagy saját költségén kadétjának (Privát vagy ex propriis Kadett) egyike, akik a saját erejükből fedezték felszerelési költségeiket és havonként hozzátartozóiktól pénzsegélyt kaptak.

Meg kell említeni, hogy a tehetséges ifjú ekkor keresztnevéként nem a Sándort, hanem a Mihályt viselte az 1810-es évek közepéig. A katonai elméleti és gyakorlati ismeretek megszerzése érdekében a fiatal Mihály 1806 januárjától az 1809. évi hadjáratig, 22 éves korától 24 éves koráig, minden lehetőséget megragadott. A ma is meglévő, Bécs 9. kerületi, Alser utca 2. szám alatti, Alser kaszárnyában állomásozó ezredében, mint írta, hogy kiváló legyen a „kiképzésben és a század szolgálatban”. Ezt Szontagh magától értetődőnek tartotta s ezért nem említette meg, és a szöveget így alakította át: „... Használván e végből ezrede Bécsben szállásolását, a cs. kir. Bombavető testnél két évig a pattantyús és mérnöki tudományokat tanulá.”²¹ Tanárky életrajzi adataiban két helyen is, viszont azt írta, hogy amikor a bécsi helyőrségben állomásozott ezrede:1./ „... a cs. kir. bombászkarnál 2 éven keresztül fáradságtalanul tanultam és elsajátítottam műszaki

18 Uo. 204. o.

19 RAL K 1232:67. 2. folio verso, 12., folio recto.

20 Uo. 10. folio recto.

21 Szontagh im. 206. o.

tudományok alapjait.” 2./ „... 3 évig látogattam a cs. kir. bombászkar tüzériskoláját, ahol tü-zértant, ütegállás építést, bombák, stb. elméletét és gyakorlatát tanultam”.²²

Bécs 3. kerületében, a Rennweg 89–93. szám alatt található az a tüzérségi kaszár-nya, melyben el volt helyezve a cs. kir. Bombászkar tüzérségi iskolája, ahol Tanárky 1806 és 1808 között önként, fakultatív alapon tanulmányozta a tüzérségi és műszaki tu-dományokat. Tanárky Mihály Sándor neve soha nem szerepelt a cs. kir. bombászkar tüzérségi iskolájának, sem a bécsi cs. kir. mérnök akadémia hallgatóinak, sem a végzett tüzér- és mérnökkari tisztjeinek névsorában.²³ Ezt azért szükséges helyreigazítani az emlékbeszéd szövegében, mivel ez képezte a félreértés alapforrását Tanárky *mérnöki képzettségéről* a későbbi életművét és katonai pályáját tárgyaló irodalomban.

Tiszti pályájának kezdetéről a 33. sorgyalozezred történetében²⁴ az ezred tiszti-kara a felállítástól az 1878. évig szóló kimutatásában ez olvasható: „Nr.665. Name: Michael Tanárky. Des Zuwachses. Datum: 1809. Jänner 10. Art: befördert zum Fähnricht. Beförderung im Regimente. Das Abgang. Datum: 1809.Mrz. 12. Art: zum General-Quartiermstr.-Stab.”²⁵ Ebből világosan kiderül, hogy Tanárky Mihály 1809. ja-nuár 10-én lépett elő zászlósnak, 1809. március 12-én helyezték át a vezérkar állomá-nyába, majd március 16-án előléptették főhadnaggyá és beosztották a magyar nemesi felkelés vezérkarába.²⁶

Szontagh találó képet ad katonai szolgálatának további állomásairól: a 33. sor-gyalozezredben zászlósi; a magyar nemesi felkelés vezérkarban és az 51. magyar sor-gyalozezredben főhadnagyi munkásságáról. A 2. bukovinai határőrszászlóaljban, a 32. magyar sorgyalozezredben, a 2. székely határőrezredben, a gradiskai 8. határőr-ezredben, a warasdi-körösi 5. határőrezredben századosi szolgálatáról. Végül a warasdi-szentgyörgyi 6. határőrezredben 1833. június 14-étől őrnagyként nyugállo-mányba helyezéséig, 1838. január 17-éig tartó tevékenységéről. Kiemelve és részle-tezve a különböző vezérkarok tisztjeként kiváló teljesítményét és bátorságát az 1809., az 1812., az 1813., az 1814. és az 1815. évi hadjáratokban. Megemlítve katonaélete során vezérkari tisztként végzett ország-leírásait, felderítési ismertetéseit és erdősza-bályzását. Szontagh megállapítja, hogy Tanárky „... több volt, mint aminek tartatott... Ki őt méltólag akarja bírálni, annak katonai pályán s nyomtatásban megjelent dolgozatain kívül hátramaradt munkáit”, kivonatait és naplóját is ismernie kell. Ezekből kilenc munkának címét felsorolja.²⁷

„Katonai tekintetben műveletlen ifjúból, önmivelés által hadtudóssá képezé magát” és szolgálata alatt tudósként művelte a hadtudományt, magyar és német nyelven írta

22 RAL K 1232:67. 10. folio recto, 2. folio verso.

23 Erről az időszakról lásd Gatti, Friedrich: Geschichte der k. und k. Technischen Militär-Akademie. I. Band. Die k. k. Ingenieur- und die k. k. Genie-Akademie. Wien, 1901. 1076 oldal, különösen 400–634 ol-dalt.; valamint Gatti, Friedrich: Geschichte der k. und k. Technischen Militär-Akademie. II. Band. Geschichte des k. k. bombardier-Corps, der k. k. Artillerie-Hauptschule und des k. k. Artillerie-Akademie 1786–1869. Wien, 1905. 1146 oldal, különösen a 33–131. oldalt.

24 Ebhardt, Ferdinánd: Geschichte des k.k. 33. Infanterie-Regiments. Ung.- Weisskirchen. 1888. 481–485. o.

25 Uo. Das Offiziers-Korps des Regimentes seit dessen Errichtung bis zum Jahre 1878. LXXV. o.

26 RAL K 1232:67. 10. folio recto.

27 Szontagh im. 208. o.

munkáit. Bár „Tanárky megszűnt katona lenni” és „teste elgyengült, de lelke ép... tudományos pályára adja magát, s tollal vívja ki azon egy helyet, melyet a haza a tudományos, de hadi szolgálatra többé nem képes tisztnek nyújthat.”²⁸ Így ért véget élete.

Az emlékbeszédje befejező részében Szontagh kifejti azt az álláspontját, hogy a hadtudomány inkább művészet, mint tudomány. „A hadtudomány – mondta – elvontan tekintve, kevés, igen egyszerű elvekből áll; de alkalmazásában végtelen, s nem tudomány többé, hanem művészet, a művészetnek pedig a lángész teremt szabályokat; a hadtudomány e tekintetben a nagy hadvezérek hadi munkálatairól elvont elmélet. Eredeti írók ennél fogva, a hadtudományban kivált, csak a vezérek lehetnek vagy a tábornoki kar azon főtisztjei, kik a fővezérhez közel állanak, s terveikben részt vesznek. Így nyertük a legújabb időben Napóleont, Károly főherceget és Jomini eredeti munkáikat, mikkel e tudomány elmélete haladott.”²⁹

Az a véleménye, hogy ilyen katonai személyiségeket a Magyar Tudós Társaság nem remélhet tagjainak sorába, és így a tagoknak megválasztott katonáknak más a hivatásuk, mindenekelőtt „... a lángésztől gyűjtött világot, mennél tágabb körben terjesztik, hadtudományi nyelvünket mívelik. Akademiánk közvetlen célja is főleg az irányban fekszik Új fölfedezések és találmányok a lángész történetes ajándékai, azoknak előmozdítására tudós intézet tevélegesen nemigen hathat s meg kell elégednie a már szerzett s meglévő kincse közbirtokká tételével.” Különösen hazánkban és az Akadémián „a hadtudományokat nem lehet eléggé ápolni, gyakorlóikat nem lehet eléggé pártfogolni.”³⁰

Noha kijelenti: „Az első rendes katonai tag emlékünnepeén más beszédnek kell hangzani: Éljen a katonai rend; becsülés a haza védőinek!” Mégis drámai, de reális képet fest hazai hadügy és a katonaság elmaradott viszonyainak társadalmi okairól, „a haza jövőendő honvéde” nevelésének szükségességéről, és ha kell, dicső halállal meghalni a polgárosodás és a nemzet érdekében. Megjegyzi, hogy a lelkesedése elragadta: „Tanárkynk sem hunyt el a becsület mezején; ő sem érhetne el mind azon nagyot és dicsőt, mellyet akart: katonai és tudói pályán ereje és érdeme kivívta neki a polczot, a hatáskört; de a hívtelen szerencse gátlá a gyümölcsök aratásában. De elég hogy a nagyot és dicsőt akarta; hogy szíve utolsó dobbanásáig érte küzdeni meg nem szűnt, s pályafutását csak a sors akaszthatta meg!”³¹

Az 1842-es megjelenésétől Szontagh Gusztáv emlékbeszéde lett a főkütfő, szinte minden forráskritika és ellenőrzés nélkül, a Tanárky Sándorról, főleg katonai pályafutásáról, közreadott különböző műfajú publikációknak.

Ugyanakkor jelent meg a másik fő forrás is, a Schedel (Toldy) Ferenc „Életrajzi toldalék a Magyar Tudós Társaság történetéhez. Tanárky Sándor rendes tag” című közleménye.³² A titoknok ezt az életrajzi toldalékot, az Akadémia birtokába került Tanárky életrajzi adatok és munkáinak jegyzéke alapján készítette.³³ Röviden összefoglalja a katonai pályafutásának állomásait.

28 A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei, 1838–1840. V. k. Buda, Első osztály. X. Emlékbeszéd Tanárky Sándor rt. felett. Szontagh Gusztáv r. tagtól. 209. o.

29 Uo.

30 Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. V. k. 1. oszt. 1838–1840, Buda, 1842. 211–213. o.

31 Uo. 213. o.

32 Uo. 221–222. o..

33 RAL) RAL K 1232:67.16 fólió.

A 33. ezredbeli magán- vagy saját költségén kadéti szolgálatát és a cs. kir. Bombászkar tüzérségi iskolai fakultatív alapú ismeretszerzését némileg így pontosítja: „Bécsben a szolgálati ismeretek megszerzése után két évet a genietudomány [műszaki tudomány] alapos megtanulásának szentelt.” Katonai munkálkodásából kiemeli „hadi-helyirati leírás” és „gazdasági abroszólási” tevékenységét. Hadtudományi rendes tagként „az academia által kiadandó hadtud. szótár dolgozásához hozzá is fogott; de már dec. 29d. súlyos betegség által meghalt. Számos német munkája kéziratban maradt.”

Ezt a rövid összeállítást azóta a közelmúltig, nem egy lexikonszerkesztő vagy címszói-író, szinte szó szerint felhasználta Tanárky Sándor címszava elkészítéséhez.

Tanárky Sándor emlékének ápolása a XIX. század második felében

Az abszolutizmus időszakában, 1853-ban a Magyar Tudományos Akadémia újra napirendre tűzte Károly főherceg fő művének magyarra fordítását és kiadását. Tanárky Sándor 1838-ban fordította magyarra a Stratégia 1. kötetét. Elhunytá után, az Akadémia 1840 szeptemberében „Károly főherceg Stratégiájának Tanárky rendes tagtól kezdett fordítása folytatására ajánlkozó” Kiss Károly megválasztott új hadtudományi rendes tagot bízta meg.³⁴

Károly főherceg klasszikus művének első kötetét Kiss is lefordította és 1853. május 24-én leadta kiadás végett az MTA titoknokának.³⁵ Károly főherceg Stratégiája első A matematikai és természettudományi osztály 1853. június 4-ei kisgyűlésről megjelent tudósítás szerint: „A titoknok leadta Kiss Károly rt. részéről kötetét fordítását; mellyet Tanárky Sándor rt.géval együtt megbírálásra Szontagh Gusztáv rtagra bízott.”³⁶

Tanárky és Kiss munkájáról Szontagh Gusztáv 1853. július 7-én „Vélemény Károly főherceg Stratégiája 1-ső Kötetének fordításáról” című írásában a következőket állapította meg: „E munkának több évek előtt Tanárky boldogult társunk fordította le; később Kiss Károly rendes tagtársunk, a második és harmadik kötetet. Az egész munka tehát magyarra át volt téve és az Academiától elfogadva, de két fordítótól. Most Kiss Károly társunk, az első, már elébb Tanárkytól meglévő kötet fordítását is nyújtja be, és azon kérdés keletkezik: Tanárky vagy Kiss Károly fordítással használtassék e ezen első kötetre nézve, ha a munka nyomtatás alá kerülne? Véleményadó a maga idejében mind a két fordítónak munkáit czélnek megfelelőeknek találta s elfogadta, most sem utasíthatja vissza Kiss Károly társunk dolgozatát, mivel azt a német eredeti szöveggel összehasonlítva tárgyra s alakra nézve jó áttételnek el kell ismerni. Sőt azt találja, hogy ezen első kötet fordítása az elébb készült két kötettel egybevetve mind a tárgy mélyebb felfogásában, mint stilisztai tekintetben elsőbbséget érdemel; illy viszonyok közt, azon nézettől vezetettve, hogy egyenlőség s összhangzás színben, hangban és modorban minden jó munkánk, legyen az eredeti vagy fordítás, nélkülözhetetlen tulajdonai, kéntelen oda nyilatkozni, azon

34 A következő címmel jelent meg: „A stratégia elvei az 1796-i németországi hadjárat előadásával felvilágosítva. Károly ausztriai főherceg által. A M. Tudom. Akadémia megbízásából fordította Kiss Károly, akad. rendes tag.” Az első kötet 1861-ben, a második 1862-ben, s a harmadik 1863-ban került kiadásra.

35 MTA régi főtitkári levéltárának leíró katalógusa (írártára) 1824–1854. RAL Vételkönyv. K 1787. „1853. 61. sz. Máj. 24. Kiss Károly helyben. Stratégiái elvei I. II. köt. Nyomtatás véget.”

36 Akadémiai Értesítő, 1853, május–június. III. sz. 142. o.

esetben, ha ezen munka közrebocsátatnék, Kiss Károly társunk fordítása kerüljön egészben sajtó alá. Tanárky első kötetének fordítása pedig tétessék le, későbbi netalán használatása végett, az académiái levéltárba.”³⁷

Az Akadémia Értesítőjében is olvasható, az MTA összes kisgyűlés 1853. július 18-ai döntése: „Olvastatott Szontagh Gusztáv r. t. véleménye Károly főheg. Stratégiája első kötetének fordításáról Kiss Károlytól, melyről így nyilatkozván, hogy az mind azért, mert az Tanárkyénál tárgy felfogása és irány tekintetében jobb, mind hogy a II. és III. kötet is Kiss Károly rt. fordításában levén elfogadva, egyszínűség okáért is Tanárkyé felett elsőséget érdemel, annak kiadása rendeltetett el Tanárkyé helyett, ez pedig a kéziratárba tétetni határozatott.”³⁸

1856-ban megjelent Ferenczy Jakab és Danielik József összeállításában a Magyar Írók. Életrajz-gyűjtemény 1. kötetének Tanárky Sándor címszava, amelynek szövege szinte szószerint megegyezik Toldy Ferenc 1840-ben írt életrajzi toldalékával.³⁹

Jó két évtizeddel később, a dualizmus korában, a Vasárnapi Újság 1878. november 3-i számában lehetet ismét olvasni Tanárkyról, sírkőfeliratáról, halála pontos dátumával. Ballagi Aladár „A főváros régi temetői” című, halottak napjára közreadott cikkében a sírja elpusztításáról hírt adó alábbi soraiban: „Ha a vámvonalon kívüül, megkerüljük a várost, legközelebb a kerepesi temetőt érjük... Nem czélunk az egész temetőről hosszabban szólni. ... Csupán azon részéről szándékunk itt pár szóval megemlékezni, mely csak a minap boronáltatott el, hogy a régi sírok fölé újak domboruljanak. A régi katonai temetőt értjük, melyben egymásmelleit nyugodtak: »Tanárky Sándor, cs. kir. őrnagy s a m. tudós társaság a. tagja, elhunyt 1839-ik telelő 28-án, életének 56-ik évében. Mélyen gyászolják őt szívekben övéi«. Odébb báró Moltke Károly cs. k. altábornagy († 1853), a nagy stratégának, ha jól tudom, testvére pihent.”⁴⁰

Három év múlva, 1881-ben a „Vázlatok a Magyar Tudományos Akadémia fél-évszázados történetéből 1831–1881” című kötetben újra értékelték Tanárky Sándor tudományos munkásságát.⁴¹ A kötetnek az MTA tudományos munkásságát bemutó II. része „I. Hadi tudományok” fejezete röviden, de reálisan foglalja össze az Akadémia és a tagjainak a megalakulástól 1881-ig, a hadi tudományok és a nemzeti hadügy fejlesztése érdekében kifejtett munkálkodását.⁴² Felidézve gróf Festetics László 1826. június 27-ei levelét és az MTA hadtudományi rendes tagi alapítványát, megjegyyezve: „Az Igazgató Tanács csak 1838-ban nevezett ki a hadtudományban rendes tagot, Tanárky Sándor nyugalmazott őrnagy személyében. Ez azonban, mielőtt munkásságát megkezdhetné, már a következő esztendőben elhunyt. Helyébe (1840) Kiss Károly nyugalmazott kapitány neveztetett ki... Halála után (1866) a hadtudományi rendes tag helyét nem töltötte be az Akadémia. De immár tanácskozások indultak meg a hadtudományi

37 RAL 77/1853. 86. sz. Vett. Jul.10. 1853.

38 Magyar Akadémiai Értesítő, 1853. május–június III. sz. 235. o.

39 Ferenczy Jakab–Danielik József: Magyar Írók. Életrajz-gyűjtemény. 1. kötet. Szent-István Társulat. Pest, 1856.. 771–772. o.

40 Ballagi Aladár: A főváros régi temetői. Vasárnapi Újság 1878. november 3. (44.) sz.. 272. o.

41 Vázlatok a Magyar Tudományos Akadémia fél-évszázados történetéből 1831–1881. MTA., Budapest, 1881. 165. o.

42 Uo. 84–85.o.

alosztály felelevenítése érdekében, oly célból, hogy a hadi tudományok is elfoglalják az Akadémia munkásságában megillető helyüket.”⁴³

Az akadémiai kiadványokban 1881 és 1899 között sokat írtak a hadtudományokról és művelőikről, a katonatagok és a megalakult MTA Hadtudományi Bizottság tevékenységéről, de Tanárky Sándor nevét csak egy alkalommal említették meg. Nem szóltak róla a Magyar Tudományos Akadémia XLIII. Nagygyűlés 1883. május 11-ai ülésén, melyen Fraknói Vilmos főtitkár terjesztette elő a „Jelentés a M. T. Akadémia 1882–1883. évi munkálkodásáról” című beszámolót, melyben a hadtudományi bizottság megalapításának szükségességét indokolta. Elmondta, hogy az „... Akadémia soha sem kereste munkásságának tudományos jellemét a közélettől való elzárkózásban. Sőt ellenkezőleg, alapítóinak legbensőbb óhajtása vala, hogy a nemzet életében időnként fölmerülő kulturai szükségletek kielégítésében közreműködjék.

Igy, régi hagyományokat elevenített föl most is, mikor önálló Hadtudományi bizottság felállítását elhatározta, és ezt a jelen nagygyűlésen tényleg megalakította.

Az Akadémia még a szervezkedés stádiumában volt mikor gr. Festetich László 1826-ban tízezer forintnyi alapítványt tett, – oly célból, hogy kamatait a matematikai osztály egyik rendes tagja élvezze, » kinek – mint az alapító oklevélben olvassuk – tiszte legyen, a Társaság felügyelete alatt, az angol, francia, német, muszka s más európai nemzeteknek a hadi tudományokról szóló érdekes munkáikat magyarra fordítani; a külföldieknek azon tárgyról szóló új találmányaikat megismertetni; és általában a hadi tudományokat hazánkban magyar nyelven művelni.«

E tiszte több mint egy századnegyeden át Kiss Károly töltötte be, a ki egyebek közt az Akadémia megbízásából, Károly főherceg nagy stratégiai munkáját is magyar nyelvre fordította.

A most létrejött Hadtudományi bizottság hatásköréhez tartozik: a hadtudomány fejlődését figyelemmel kísérni; a magyar hadtörténet eseményeit tanulmányozni és szakszerűen ismertetni, a hadművészetnek a magyar nemzetnél való fejlődésére vonatkozó adatokat gyűjteni és feldolgozni; végre a hadtudományi remekműveket magyar fordításban közrebocsátani.”⁴⁴

Tanárky Sándor életútjáról csak 1888-ben esett szó, amikor elhunyt unokaöccséről emlékezett meg az MTA.⁴⁵ Tóth Lőrinc emlékbeszédében, melyet Tanárky Gedeon, az MTA levelező tagja felett mondott az MTA 1888. április 31-i összes ülésén, kiemelte: „... oly családból származott, melynek több tagja ismert névvel bír a magyar irodalom történetében – Tanárky Sándor hadtudományi író, ki 1784-ben Bián született, hol atyja református lelkész volt. 1806-ban a katonai pályára lépett, s a hadmérnöki tudományokban kitűnőségre emelkedett, Erdély s későbbben a francia háború idején, a Franciaországtól elfoglalt részek hadi helyirati leírását, s József főherceg nádor megbízásából, a fölkelt magyar nemes hadsereg szabályzatát készítette, egyideig a bécsújhelyi katonai akadémiában helyettes tanár is volt, őrnagyságig vitte s 1838-ban történt nyugalomba lépte után a m. akadémia hadtudományi osztályának rendes tagjává lett, s mint ilyen, Károly főherceg két kötetes munkáját »A stratégia

43 Uo.

44 A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei. XVII. Kötet. Budapest, 1883. 13. o.

45 Tóth Lőrinc: Emlékbeszéd Tanárky Gedeon a M. Tud. Akadémia levelező tagja felett. (Olvasatott az M.T. Akadémia 1888. április 31-én tartott összes ülésén.) Budapest, MTA, 1888. 66. o.

elvei«-t fordította, hadtudományi műszótáron dolgozott s jeles hadtudományi értekezéseket írt. Tanárky Sándor őrnagynak fia volt Tanárky Sándor Gyula, a ki Klauzál Imre oldala mellett kitűnő gazdává képezte magát, s jeles mező- és nemzetgazdasági író lett.»⁴⁶

1897-ben Tanárky Sándor címszó is olvasható volt, a megjelent Pallas Nagy Lexikon XV. kötetében, amely Toldy Ferenc életrajzi toldalékának rövidebb, de szó szerinti szövege.⁴⁷

A század végére a pontatlanságokat nem javították ki a közreadott különböző színvonalú és műfajú publikációkban, de reálisabbá vált az MTA, a tudományos és katonai körökben Tanárky Sándor és életművének emlékezete.

Tanárky emléke a feledés homályában, a XX. század első felében

A század közismerten viharos első felében visszaestek az MTA első katonatagjai, köztük Tanárky Sándor életművéről való megemlékezések. Ebben közrejátszott az akadémiai Hadtudományi Bizottság működésének ideiglenes megszüntetése, majd átalakítása is. Az MTA II. Bölcséleti, Társadalmi és Történeti Tudományok Osztálya Hadtörténeti Bizottságának működési köre már csak a hadtudomány alapját és klasszikus területét képező hadtörténelemre terjedt ki 1909-től 1948-ig, megszűnéséig. Az MTA 1912. és 1936. évi Ügyrendje 49/a. §. kimondta: „A Hadtörténeti Bizottság feladata a magyar hadtörténelmi kútfők és egyéb emlékek felkutatása, kiadása és feldolgozása. Közlönye a »Hadtörténelmi Közlemények«, melyet a bizottság előadója szerkeszt...”⁴⁸

A hadtudomány klasszikus területén jelentős eredményeket értek el az MTA katonatagjai, Pilch Jenő, Gyalóky Jenő, Markó Árpád, valamint Breit József, Berkó István és mások. De az első és második világháború és súlyos következményeivel terhelt huszadik század első felében nem igen foglalkoztak a 19. századi hazai hadtudomány fejlődés történetének feltárásával és az MTA katonatagjainak tudományos munkálkodásával. Tanárky Sándor hadtudományi életművét ismertető vagy új adalékokat feltáró publikációval nem találkozunk még a Hadtörténelmi Közleményekben sem.⁴⁹

A hadtudomány művelői tollából nem, de mástól a század első évtizedében megjelentek Tanárky Sándor levelező és rendestagi választásának történetét rögzítő korabeli akadémiai iratok. A jeles irodalomtörténész és Széchenyi kutató, Viszota Gyula akadémikus „Tagajánlások az Akadémiában (A megalakulástól 1847-ig)” című forrásközleményében az Akadémiai Értesítő, 1906. októberi számában.⁵⁰ Közreadta az 1837-es 17 darab tagajánlási jegyzéket teljes terjedelemben, köztük sorrendben a

46 Uo. 6. o.

47 Pallas Nagy Lexikon XV. (Simor-kodex- Tearózsa) kötet. Pallas Irod. és nyomdai rt., Budapest, 1897. 915. o.

48 Kónya Sándor: „... MAGYAR AKADÉMIA ÁLLÍTASSÉK FEL...” Akadémiai törvények, alapszabályok, ügyrendek 1827–1990. A MTA Könyvtárának Közleményei 32 (107) új sorozat. Szerk. Fekete Gézálné-Vekerdí László. Bp., 1994. 187., 262. o.

49 Lásd Mutató a Hadtörténelmi Közlemények 1888–1943. évfolyamaihoz. (továbbiakban – HK) Összeállította a Hadtudományi Könyvtár. Budapest, 1956. 311 o.

50 Lásd Akadémiai Értesítő, 202.füzet, 1906. október. 409–532. o.

II. számút, az 1837. szeptemberi „Tanárky Sándor, Szentgyörgyi határőrző ezredbeli főstrázsamester” levelező tagi ajánlását.⁵¹ Ezen kívül közölte az 1838. évi jegyzőkönyvek Tanárky Sándor hadtudományi rendes tagi megválasztásával kapcsolatos alábbi szöveget: „Az 1838. szept. 7-iki tagválasztó gyűlésen 31 szavazó tag a jegyzőkönyv 37–40. pontjai szerint rendes tagoknak választotta: ...az igazgatótanácsnak ajánlatta a hadtudományi osztályba Tanárky Sándort 24...” szavazattal. A 2. lábjegyzetben ez a magyarázó szöveg olvasható: „Az igazgató-tanács jegyzőkönyvének 34. p. szerint Tanárky Sándort kinevezte rendes tagnak s mivel ez a tag a Festetits-alapítvány kamataiból kapta fizetését, beleegyezésül Festetits Lászlóval közölte határozatát.”⁵²

A hazai tudományos biobibliográfia megteremtője, Szinnyei József a magyar írók életéről és munkáiról készült nagy munkájában nem feledkezett meg Tanárky Sándorról. Az 1909-ben megjelent XIII. kötetben életrajzát Szontagh, de főleg Toldy írása alapján tudományos igénnyel készítette el. Közli legfontosabb publikált műveit, kéziratban lévő fordítását Károly főherceg Stratégiájának kötetéről, valamint a róla szóló kilenc, évkönyvben, folyóiratban és újságban közreadott írást.⁵³

Az 1925-ben megjelent Révai Nagy Lexikon XVII. kötetében viszont Tanárkyról megjelent rövid címszót még további hibás adatokkal tűzdelték meg. Íme, a szöveg: „T. Sándor, katonai író, szül. Bián 1784., megh. 1838. dec. 29. A császári seregben 1806. hadnagy lett, 1809. a nemesi felkelő seregben mint kapitány harcolt. 1810-ben Erdély katonai térképének szerkesztésével bízták meg; rövid ideig a bécsújhelyi katonai akadémia tanára is volt; 1834. őrnagyi ranggal vonult nyugalomba. Számos német nyelven írt katonai szakműve kéziratban maradt. Magyar nyelven írt műve: A Ferdinánd huszárezred története 1792–1801., a Tud. Gyűjteményben (1822–23) jelent meg. A Magy. Tud. Akadémia 1837. tagjává választotta.”⁵⁴

1925. november 3-án, az MTA alapításának századik évfordulóján tartott ünnepen Berzeviczy Albert elnök megnyitó beszédében kifejtette, hogy ezt az évfordulót emlékezetesen ünneplik, mégpedig „... egy sorozatával az előadásoknak, melyek Akadémiánk száz éves működésének minden ágát egyenkint fölkarolják és megismertetik s melyeket összegyűjtve fogunk kiadni, hogy így százéves tudományos munkásságunkról a nemzetnek lelkiismeretesen beszámoljunk”.⁵⁵ Am az 1926-ban kiadott első és az 1928-ban kiadott második kötetben, a hadtudomány és művelői, így Tanárky Sándor sem, csak egyedül Szontagh Gusztáv, mint filozófus, szerepel. Az a szó, hogy *hadtudomány* a két kötetes munkában nem olvasható.

Tanárky Mihály Sándor neve szerepelt az Eperjesi Kálmán 1929-ben napvilágot látott „A bécsi hadilevéltár magyar vonatkozású térképeinek jegyzéke” című, 2676 darabot számláló térképkatalógusában két helyen.⁵⁶ Jelezve azt is, hogy a

51 Uo. 522. o.

52 Uo. 530. o.

53 Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. XIII. k. Budapest, 1909. 1276–1277. o.

54 Révai Nagy Lexikon. Az ismeretek enciklopédiája. XVII. k. Szodoma-Tarján. Budapest. 1925. 836. o.

55 A MTA első évszázada. Az alapítás századik évfordulója alkalmából tartott ünnepi beszéd és előadások. Első kötet. Budapest, MTA, 1926. 3. o.; Második kötet. Budapest, MTA. 1928.

56 Eperjesi Kálmán: A bécsi hadilevéltár magyar vonatkozású térképeinek jegyzéke. Szeged, 1929. 125 o. Lásd Tanárkyról 101., 119. o.

budapesti hadtörténeti levéltárban a Tanárky készítette 1809-es két országleírás megtalálható. Itt szükséges megemlíteni, hogy e sorok írója a bécsi hadilevéltárban, a hadtörténeti levéltárban és az akadémiai kéziratárban feltárt források alapján készült publikációiból 1986-tól ismert, hogy az 1809. március 16-ától főhadnaggyá előlépett Tanárky együtt szolgált gróf Széchenyi István főhadnaggyal, a február 20-án felállított és március 7-én jóváhagyott magyar nemesi felkelő hadsereg vezérkarában.⁵⁷ Különösen kitűnt a vezérkar tisztjeként 1809 áprilisától júliusig a győri sánc-tábor építésében, a győri csatában és a Meskó-hadtest híres portyájában.⁵⁸ Az 1809 nyár végén készült német nyelvű „Személyi lista a magyar felkelő hadsereg vezérkara törzs – és főtisztjeiről”, amely 8 törzstiszt, 4 százados, 11 főhadnagy (rangsorban 7. Tanárky, 10. Széchenyi) és 1 alhadnagy adatait tartalmazta, Tanárkyról az alábbiakat olvashatjuk: „Rangsor: 7. Rendfokozata: főhadnagy. Neve: »Michael Tanárky«. Születési helye: Gárdony, Magyarország. Kora: 24. vallása: . Allapota: nőtlen. Szolgálati leírása: 1806. március 1.-től kadét a Sztárayaknál, 1809. január 10. zászlós, 1809. március 16-án áthelyezve a vezérkarhoz és előléptetve főhadnagy.”⁵⁹ A béketárgyalások ellenére háborúra is készülődtek. Ezt mutatja Eperjesi könyve is, ahol az országleírásoknál, 1809-ben a Dunántúl különböző körzeteiről a kisbéri nemesi felkelés vezérkarának több tisztje készített felderítői leírásokat. Köztük Tanárky főhadnagy is, akinek nevével ez olvasható: „1624. Recognoscierung der Wege Pápa bis Varoslöd etz... Von Tanarky. 1. füzet. 1809. K VII k. 88 1/2. * *” Ezt a Pápától Városlódig, Városlódtól Veszprémig, Veszprémtől Zircig, Zircről Kisbérig, Kisbértől Márton hegyig, Márton hegytől Pápáig, 8 folio (szöveg a folio mindkét oldalán) terjedelmű felderítői leírást Kisbéren 1809. augusztus 25-án készítette Tanárky főhadnagy, a nemesi felkelés vezérkarából. Ezen az iraton még ez a jelzet is szerepel: 37. Nr. Archiv der Ungarischen Insurrection Armée.⁶⁰

Augusztus 25-én, új hadrend lépett életbe és szeptember 3-án a vezérkar tisztjei, így Tanárky is, új beosztásokat kaptak. Radetzky altábornagy, vezérkari főnök 1809. szeptember 5-én és 6-án a vezérkarból Demuth Antal őrnagyot, Gerlitz századost, Allassy és Tanárky főhadnagyokat útba indította Erdély védelmének és az ottani nemesi felkelésnek szervezésére.⁶¹ Demuth őrnagy 1809. október 6-án Nagyszebenből jelenti Radetzky vezérkari főnöknek az országban lévő védelmi állások megvizsgálására és az erdélyi szorosok beutazására kiküldött vezérkari (köztük Tanárky) tisztek beosztását és az adott utasításokat.⁶²

57 Lásd RAL K 1232:67.10–11. fólió. Továbbá Ács Tibor: Széchenyi katonaévei. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1994. 13–40, 261–283. o. HM HIM Hadtörténelmi Levéltár. A magyar nemesi felkelés iratai. 1809–1810. 5–9. csomó. (továbbiakban –MNFI) 1809. 2/2., 2/4., 3/4.

58 RAL K 1232:67.10–11. fólió. Ács i.m. 18–30. o. MNFI 1809. 5/2., 4/45., 47., 6/40., 6/90g., 6/10.

59 MNFI 1809. 13/18.

60 Tanárky Sándornak ezt a munkáját csak a HM HIM Hadtörténelmi Térképtár őrzi, jelzete: K VII k 88. TANÁRKY: Pápa. Recognoscierung... 1809. Hn. 1809. Kn. 1. füz. Öh.: 37 cm. Ép. 1624. Pápa felderítés...

61 RAL K 1232:67.11. fólió; MNFI 1809. 9/13., E 1809./1. Az erdélyi nemesi felkelésre vonatkozó iratok (továbbiakban: ENFI) E 1809/1.

62 ENFI E 1809/5., 6., 7.

Demuth őrnagy 1809. október 9-én parancsot ad Gerlitz századosnak, Allassy és Tanárky főhadnagyoknak a szorosok szemrevételezésére és a különösen megfigyelendő tárgyakra, kijelölve számukra az utakat.⁶³ Tanárky főhadnagy feladata lett a Bodza-szoros és környéke katonai felmérése, amelyet mintegy egy hónap alatt elvégzett. Demuth őrnagy 1809. november 18-án felterjeszti Radetzky vezérkari főnöknek az erdélyi szorosok szemrevételezésének a három vezérkari tiszt készítette naplóját, a felkelés csapatainak létszámkimutatását és jelenti, hogy az oroszok Oláhország határán és Bukarestben gyülekeznek.⁶⁴ Tanárky német nyelvű, Bodza-szoros ismertető országleírása, egy katona-földrajzi munkája 9 fólió (16 o.) terjedelmű, melyet dátumozta, aláírta „1809. október hó, Tanárky főhadnagy a vezérkartól”.⁶⁵ Eperjesi az országleírásoknál közölte a bécsi hadilevéltár jelzete szerint: „1936. Recognoscierung der Pässe Bodza... Von Tanarky. 1. füzet. 1809. K VII 357. * * *”⁶⁶

A békeszerződés után Radetzky altábornagy 1809. december 30-ai rendeletével végrehajtották a vezérkari tisztek csökkentését és áthelyezését, a listán szereplő 96 törzs- és főtiszt, köztük 30 főhadnagy rangsorában a 14. helyen szereplő Tanárkyról ez olvasható: „Rendfokozat: főhadnagy. Neve: Tanárky: Előző beosztása: Nagyszében. Áthelyezése: Splényi.”⁶⁷ Életrajzában Tanárky is megírta, hogy 1810. január 1-jei hatállyal helyezték át Kolozsvárra, báró Splényi Gábor 51. sorgyalogezredbe, de vezérkari tisztként vezényelték nagyszébeni főhadparancsnokságra. Az erdélyi főhadparancsnokság megbízásából 1810 és 1812 között részt vett Erdély és Bukovina határainak katonaföldrajzi leírásában és a Bánság katonai felderítését.⁶⁸

Tanárky Sándor emlékére is hatással volt az Akadémia szovjet modell alapján való „átalakítása” a század első felének végén, amikor a hazai hadtudományt és művelőit két nagy történelmi igazságtalanság érte. Az MTA 1947. június 3-ai nagygyűlési osztályülése kimondta, hogy bizottságunk „feleslegessé vált”; ennek rehabilitálása 1994-ben megtörtént. A katonatudós Markó Árpád ezredes, levelező tagot 1949. november 29-én visszaminősítették, lényegében kizárták, majd a rendszerváltozás után posztumusz rehabilitálták. Ez is hozzájárulhatott, hogy nem találkozunk az MTA katonatagjai első nemzedéke tudományos munkásságának megemlékezésével az MTA CIX. Nagygyűlésen, az Akadémiai alapításának 125. évfordulójára rendezett ünnepi hét (1950. november 26. – december 2.) előadásaiban.⁶⁹

63 Uo. E 1809/8.

64 Uo. E 1809/13; Lásd 1937. Recognoscierungs-Journal über die gesamten 11 Pässe des Grossfürstentums Siebenbürger. Vom Major Anton Demuth. 3 füzet és 1 ív irat. 1809. K VII k 358. Eperjesi i.m. 119. o.

65 Ma Tanárky Sándornak ezt a munkáját a HM HIM Hadtörténelmi Térképtár őrzi, jelzete: K VII k 357. TANÁRKY: Bodza-szoros. Recognoscierung... Hn. 1809. Kn. 1.füz. Őh.:37 cm. Ep. 1936. A Bodza-szoros ismertetése

66 Eperjesi i.m. 119. o. A szerző a rövidítésekben jelzi, hogy a budapesti Hadtörténelmi Levéltárban meglévő példányok közül „a csak Budapesten lévők -al vannak megjelölve.” VIII. o. Ma csak a HIM Hadtörténelmi Térképtárban található meg ez a munka.

67 MNFI 1809. 12/10.

68 RAL K 1232:67.11-11/b. fólió.

69 Lásd Akadémiai Értesítő, LVIII.. köt. 1949–1950. 5–85. o.